

Југословенска стварност у анонимним доставама Јосипу Брозу Титу 1956–1966. године

Апстракт: У чланку се анализирају анонимне доставе, кроз које се настоји да се сагледају југословенске прилике у периоду од 1955–1965. године. Посебна пажња је посвећена анонимној достави комуниста Хрватске и Босне и Херцеговине. У њој се могу препознати дејалци из програма који је хрватско руководство настојало да промовише у такозваном МАС-ПОК-у, или често називаном „Хрватском пролећу“.

Савременици живота и рада Јосипа Броза Тита рано су после Другог светског рата уочили да је он изузетно добро обавештен о „пулсирању маса“ целокупне државе на чијем је челу био. Кажу, да је фасцинирао познавањем локалних прилика појединих делова земље, често приликом посета, питајући за многе детаље из друштвених односа, за поједине заташкане афере, појединце, „ратне другове“ и слично. Познато је да је информације добијао од разгранатих државних институција, ОЗНЕ, УДБ-е, контролних комисија, војних, дипломатских органа и других. Мање је знано да је имао „директну“ комуникацију са грађанима као носилац најважнијих функција у земљи, као генерални секретар Партије, Врховни командант војске, председник Владе итд. Грађани су му се обраћали као Маршалу, доживотном председнику председништва, Генералном секретару, „другу Титу“. Писали су поводом конгреса и пленума Партије, важних међународних скупова, после његових многобројних повратака из обилазка држава света, приликом празника итд.

У огромној архивској документацији та обраћања регистрована су као жалбе, молбе, представке и анонимне доставе. Педесетих година са сигурношћу се може тврдити, да је већину тих аката Јосип Броз читао, давао своје коментаре, остављао на њима своје трагове и активно учествовао у решавању разних проблема. Шездесетих година, када је број аката премашио његове могућности читања, разне институције радиле су билтене, писале краће изводе из аката, годишње извештаје, који су му давани на разматрање.

Други начин комуникације грађана Јосипа Броза Тита, били су лични сусрети. Велики је број различитог света (бораца, војних лица, радника, службеника, омладине, пионира, пензионера и др.), тражио лични сусрет са Титом.

Многима је та жеља испуњена, док су други примани у Канцеларији Генералног секретаријата у Београду, где су њихове проблеме бележили чиновници и акта слали у даљу „надлежност“ (контролним комисијама, разним органима република, локалним партијским, синдикалним и другим органима).

Нама се као историјски извор најзанимљивије чине анонимне доставе сла-те Јосипу Брозу Титу као Генералном секретару СКЈ. Ово због чињенице да су у њима изношена најслободнија мишљења, и друго, што су она најтачније или приближно најтачније оцртавала југословенску стварност у педесетим и шездесетим годинама прошлог века. Констатација није само наша. Могуће ју је прочитати у многим анализама које су стручњаци и чиновници забележили у вези пошиљки које је Јосип Броз добијао.

Сама чињеница да је анонимна достава добила такав третман још у Титово време говори сама за себе. Из њих се наслућује степен репресије критичарима југословенске стварности, степен демократских слобода, слободе јавних речи и друго. Све је то сигурно тема за себе, али сматрамо значајном и ову везану за југословенску стварност одсликану у анонимним доставама.

У канцеларији Генералног секретаријата СКЈ од 1. октобра 1956. до 1. октобра 1957. укупно је стигло 105 жалби, молби, представки и анонимних достава. Ових последњих било је 9 од чега су се 4 односиле на неправилан рад руководиоца на терену, 3 на примедбе и предлоге у вези са политичким радом и по 1 на запостављеност заслужних бораца и инциденте у селу Преко код Задра (у задарској гимназији). Доставе су упућене Организационом секретаријату ЦК СКЈ на проверу.¹

Предратни члан СКЈ, јуна месеца 1958. године пише Јосипу Брозу Титу да подржава став Партије „у спору са источним земљама“, мишљења је да „не користи, већ штети“ што штампа и радио преносе писање буржоаске штампе. За њега није интересно што пише „Орор“ и „Дејли телеграф“, већ индијска штампа, Ненијев „Аванти“ и сл.²

Као потписници једне доставе упућене ЦК СКЈ „на руке Јосипа Броза Тита“, јављају се „одани револуционари“ са тезом да је најболније питање у друштву питање кадрова. За њих „питање кадрова“ значи руководећих кадрова, којих има „двје врсте“. Они кажу, да разни непријатељи радничке класе и народа који „поповали свим режимима и били сервилни и пузави ликови су успели да се и данас домогну неких доминантних мјеста у нашем друштву“. Њихово деловање и рад изазивају сталну противуречност између покретачких снага друштва и схватања потписника доставе. Уверенје да су само они овлаштени

¹ Архив Југославије (у даљем тексту АЈ), А. ЦК СКЈ, XIX, IV-2). Жалби је било 52, молби 20 и представки 26. Највише је жалби било на искључење из СКЈ. *Истио*.

² АЈ, А. ЦК СКЈ, XIX, IV-7).

да треба да воде политику земље и да сви други треба да буду потчињени, даје за резултат деморализацију истинских бораца за социјализам, и да заправо се „загорчава живот не само са идејне него и са материјално-опипљиве стране“. У вишим органима тако се појавила грозница за „велико грађење и инвестирање“ као и бирократизам како у вишим тако и у нижим локалним институцијама власти и привреде. Чак и децентрализација која се у то време спроводила, допринела је да се у органима власти и привреде нађу управо ови кадрови – штеточине система. „У највишим руководством су искључиво одлични комунисти, ту нема прочетничког, усташких и других негативних елемената, а питамо се зашто да их онда буде на руководећим мјестима у локалним органима власти и привреде“. Ове „декларисане старудије“ нису могле доћи на руководећа мјеста у републици и федерацији, али су се зато успешно инфлтирале у ниже органе власти и привреде.

За себе, поред осталог, ови кадрови кажу: „Баш нам ови одозго децентрализацијом навратише воду на наш млин, јер да је остало централизовано и партијска висока дисциплина никада ми не би постали руководиоци“. Захваљујући таквим приликама у локалним органима власти и привреде појачава се рад на богаћењу појединаца на рачун поштених људи и све више постаје „модерно“ да руководиоци има кола и виле и поприма карактеристике зеленаша и корупционаша.

Потписници анонимне доставе, тврде да су узроци овом стању усташко-четничка, опортунистичка и користољубива банда, која често у своје редове увлачи и слабе „али ипак добре људе“, који затим стално осећају немир душе и који су спремни „на сузе“ кад се сретну са својим некадашњим саборцима – револуционарима.

„Зар није било довољно, каже се у цитираној достави, што смо толико хумани, да смо опростили и у свакидашњи живот утопили овој банди сарадњу са окупатором и осталим квислиншким окупаторима или њихово пасивно посматрање када се стварала нова држава, па им дали посао и хљеб, а не да им дајемо и руководећа мјеста, што противуречи најосновнијим законима диктатуре пролетаријата“. Другим речима сви који су у току рата били пунолетни, а били су на страни окупатора, или пак пасивни, „не би требали бити ни на каквом руководећем мјесту“, јер има кадрова из револуције и младих школских генерација.³

Некако у исто време у анонимној достави наведене су неправилности у раду у предузећу „Строј“ у Загребу: расипање друштвене имовине и њено коришћење у личне сврхе, приватна путовања а приказана као службена, опијања, изостанци с посла, противљења одлукама радничког савета и управног одбора,

³ Исто.

мешање у техничке послове директора који за то није стручан и др. Достава је потписана са Ж. Ђ.⁴

Од 21. јула до 31. октобра 1958. године, Генералном секретаријату стигле су 62 жалбем, молбе и анонимне доставе. У 25 су изнете неправилности у раду руководиоца-комуниста, чланова општинских и среских комитета и руководиоца предузећа, 12 се жали на партијске казне, 11 су молбе за материјалну помоћ и друго. У анонимном писму из Шековића, изнете су неправилности у раду чланова ОК СКЈ, запошљавање рођака, проневере, мешање у брак, неправилна подела пензија и „Споменице 1941“, хонорарни рад пензионера итд.⁵

Достава из Дренче, срез Крушевац износи неправилности у Земљорадничкој задрузи, чији је управник био у четничким јединицама, „противник данашњице“, подрумар, „четнички курир“, а благајник суђен због проневере.⁶

Наводи доставе из Загреба о неправилном раду и поступцима према радницима и службеницима од стране директора Завода за агроэкономију, показали су се тачним након проневера у Организационом политичком секретаријату ЦК СК Хрватске.⁷

Од 1. новембра 1958. године, до 30. маја 1959. године, Јосипу Брозу Титу је послато 120 представки, од чега 9 анонимних.⁸

У другој половини 1959. године, Титу је упућено 13 анонимних достава преко канцеларије Генералног Секретаријата СКЈ.⁹ Од тога 7 достава се односило на неправилан рад и поступке чланова општинских и среских комитета партије, органа власти и руководиоца предузећа и установа, у три се захтева обустава укидања приватне лекарске праксе, док је једно писмо „непријатељске садржине на линији ставова ИБ-а“.¹⁰

У анонимној достави из Сплита говори се о раду Вујевић Мате, секретара котарског комитета и члана СКХ. Наведено је, да је добио бесплатан намештај који је касније продао, да је од 30 одликовања за себе и своју фамилију задржао 7, на све важније положаје поставио родбину и пријатеље иако многи нису имали стручну спрему, а „неки су учествовали у непријатељским јединицама“. Сестри је испословао „Споменицу 1941“ и пензију, прво је електрифицирао своје родно место, а намера му је да из Имотског гимназију пребаци у Макарс-

⁴ *Истио*. Уз напомену „моје име је непотребно сазнати прије времена“.

⁵ АЈ, А. ЦК СКЈ, XIX, IV-4).

⁶ *Истио*.

⁷ *Истио*.

⁸ АЈ, А. ЦК СКЈ, XIX, IV-5. Жалби је било 14, молби 37 и преставки 60. На разговору код Тита било је 11 лица. Највише је било примедби на неправде и рад општинских и среских предузећа, органа власти, установа као и појединих чланова СК – укупно 34. *Истио*.

⁹ *Истио*. Укупно је примљено 87 жалби, молби и преставки – АЈ, А. ЦК СКЈ, XIX, IV-6.

¹⁰ *Истио*.

ку да би лакше школовао своју децу. „Народ негодује али се не усуђује да отворено иступа, јер се боји освете“ цитат је из поменуте доставе. Иако је поводом ових навода у ЦК СХХ оцењено да оцене „нису добронамерне“ одлучено је да се с Вујевићем ствар „расправи“ на овом форуму.¹¹

Потврђени су међутим, анонимни наводи из Крижа – Кутина, где су у народноослободилачком одбору Криж приређивани банкети и пијанке. Поједини службеници су тукли мирне грађане, на шта милиција није реаговала. Није у овом месту вођено рачуна о „старим борцима“, који и са „по четири одликовања цестом разносе и продају метле“.¹²

Након анонимне доставе из фабрике мостава и скретница у Нишу из Фабричког комитета искључен је секретар и још неки чланови, директор је искључен из Среског комитета СКЈ и кажњен са 2 године затвора, док су многи руководиоци искључени из Комитета и партијске организације.

Од 1. јануара до 30. априла 1960. године, било је 99 писама Титу од чега 5 анонимних.¹³ За целу ову годину било је 258 предмета.

У једној анонимној достави говори се о неправилном и штетном раду секретара Општинског комитета СК Загреб, у другој о неправилностима и поступцима председника Народног одбора и секретара Општинског комитета Саврског венца у Београду, у трећем о ниском животном стандарду радника, у четвртој је наведен приговор на територијалну поделу НР Србије, док је пета била нејасне садржине. Из Винковаца је било анонимно писмо о положају радника – посебно ученика у привреди, који су дневно радили 6–8 часова, а затим 4 часа боравили у школи. Код поделе вишка за прековремени рад нису били на платном списку предузећа. Након разговора у Трговачког комори, пословође су са „њима престале да говоре“. Провером у органима локалне власти установљено је да су наводи били тачни.

Од 1. јануара до 30. априла 1961. године, Титу су упућене 34 жалбе, молбе, представке и анонимна писма.¹⁴ Мањи број предмета у канцеларији Генералног секретаријата тумачен је одсуством Тита због посете неким земљама Африке.

У анонимном писму из Илијаша, изнешени су примери криминала и неправилности у раду у предузећу „Партизан“ у Подлуговима. Провером ових навода која је вршена у ЦК БиХ, пет лица је осуђено на затворске казне од 3 месеца до 10 година.¹⁵

¹¹ *Истио.*

¹² *Истио.*

¹³ АЈ, А. ЦК СКЈ, XIX, IV-8. Осам лица тражило је разговор са Титом.

¹⁴ АЈ, А. ЦК СКЈ, XIX, IV-9. Шест жабљи је било на искључење СКЈ, шест о неправилностима у раду разних партијских руководиоца, троје се жалило на неправилности којим се чине, пет на борачка питања, три на неправилно отпуштање с посла. *Истио.*

¹⁵ *Истио.*

Из Ниша је указивано на неправилности у кажњавању чланова СКЈ у фабрици дувана због проневера у радничком ресторану исхране. Након више обрта у кажњавању појединих чланова са избацивањем, па враћењем у фабрику и Партију, међу радицима је превладало мишљење „да је боље ћутати, макар и фабрика горела“.

До августа исте године, међу 51 дописом Титу су стигле још три анонимне доставе у којима су описане неправилности у раду једног члана СК, високим зарадама у туризму и угоститељству, као и несразмено високим платама.

У последња три месеца 1961. године, стигло је 6 анонимних писама од 40 пошиљки канцеларији Генералог секретаријата на име Јосипа Броза Тита.¹⁶

За прва четири месеца 1962. године, Титу је послата 461 жалба, молба, дописа и писмо. Од краја ове године на његову адресу стизало је много више писама у односу на време пре тога. За задња три месеца поменуте године Канцеларија је примила 559 писама од чега су чак 139 биле анонимне.¹⁷ Објашњење за ову појаву могуће је наћи у гигањима која су у то време вођена у СКЈ, пре свега Писму ИК. ЦК СКЈ, говору Тита у Сплиту и закључцима IV Пленума ЦК СКЈ, као и о дискусијама о преднацрту Устава. Из овог времена уочљива је још једна појава. У преписима достава које су вођене у Канцеларији за руководиоце о чијем се неправилном раду у предузећима говоре, стављају се иницијали, а не пуна имена као до тада. Тако се за А. М. из Панчева каже да је смењен са положаја директора предузећа „Ремонт“, али је постављен за директора ауто-транспортног предузећа где је такође смењен, да би опет био постављен за директора млекаре у изградњи.¹⁸

Провером након анонимне доставе из Новог Сада утврђено је да је стање у аутотранспортном предузећу „Војводина“ несређено. Владала је нетрпељивост, фамилијарност, крађе, групашења, па су уследиле партијске и дисциплинске казне, смењивања и кривична гоњења.

Ево шта у једној од достава пише за Д. С. члана општинског комитета СК и директора грађевинског предузећа „Радник“ из Бенковца: „Купио је два ви-

¹⁶ АЈ, А. ЦК СКЈ, XIX, IV-11. На једној од страница извештаја из којег узимамо податке, Јосип Броз Тито је записао: „Из овог Извештаја се види да има доста слабости у ријешавању разних притужби. Прво, сматрам да је недовољно будно задовољавати не само оцијеном мјесних, средњих па пак и понекад републичких партијских органа када се неко више жали по истом питању. Друго, из овог Извештаја видим да постоји тенденција прикривања концесија и протекција међу разним руководиоцима на рачун чланова Партије односно Савеза К. којима се чини неправда. О свему се мора водити строго рачуна и предузети оштре мјере. Јосип Броз Тито“, *Истио*.

¹⁷ АЈ, А. ЦК СКЈ, XIX, IV-16. Уз уобијачене појаве констатоване у ранијем периоду сад се грађани обраћају и за решавање стамбених прилика (118 представки), запошљавања (104), у вези отказа (101). *Истио*.

¹⁸ *Истио*.

нограда и саградио кућу користећи услуге предузећа и шпекулације са приватницима“. Године 1961, 65% радног времена провео је на путовањима, градио је куће шураку и зету итд.¹⁹ Слично је било и са директором предузећа „Јадран“ у Загребу, Туристичком друштву у Вођину, „Меркуру“ из Брчког, циглани у Уљни, фабрици „Козара“ у Земуну итд.

После говора Јосипа Броза Тита у Сплиту нагло је порасло интересовање грађана за писање жалби, молби, преставки и анонимних достава. Највише је указивано на неправилности у раду руководилаца и тражено предузимање енергичних мера „ради отклањања слабости“. Наведени су многи примери „урушавања лика комуниста“, као друштвено политичког радника и руководиоца. Постакнута анонимним писмом организација СК у предузећу „Томос“ – Копар, лишила је директора свих привилегија, казнила и њега и најближе сараднике строгим укором. Председник Општинског одбора ССРН у Бору због малверзације са становима је смењен са дужности и позван на партијску одговорност. Слично је прошао и директор столарског предузећа „Звезда“ из Велике Планае, и овај пут после анонимне доставе. Затим, директор угоститељског предузећа „Мостар“ у Београду, директор предузећа „Напред“ из Велике Планае, „Поморавља“ из Светозарева и више других руководиоца са чијим је злоупотребима упузнат Јосип Броз Тито.

Средином 1963. године, Генерални секретаријат Председника Републике, вршио је анализу представки и молби које су Титу стизале као Председнику Републике. Тада је констатовано да је примељено 17.898 предмета, а да је жељу да разговара са Титом изразило 7.839 странака.²⁰

У 1965. години, служба за представке и притужбе примила је укупно 41.121 захтев којима су се грађани писмено или усмено обратили Генералном секретаријату Председника Републике. У овом органу примљено је 11.879 странака. Највише је било обраћања по питању запошљавања, радних односа, доделе станова и стамених спорова, социјалног осигурања и судства.²¹

О националној нетрпељивости у исто време стигла је и достава из Мостара у којој се поред осталог каже: „1. Тачна је чињеница да има оживљавања шовинизма. То се запажа и код нас у Мостару па и у цијелој Херцеговини“. Њему доприноси слаб идејно-политичко рад у масама, са комунистима, Народном

¹⁹ *Истио*.

²⁰ АЈ, ЦК СКЈ – XIX-IV-15. Из уже Србије било је 5.815, Војводине 2.557, Косова и Метохије 329, СР Хрватске 4.265, Словеније 1.504, БиХ 2.220, Македоније 1.059, Црне Горе 155. *Истио*.

²¹ АЈ, ЦК СКЈ – XIX-IV-19. По републикама број примљених представки и грађана био је: Србија 10.318 представки и 7.505 странака; Хрватска 5.745 представки и 1.346 странака; Словенија 2.160 представки и 159 странака, Македонија 1.659 представки и 752 странке; БиХ 3.117 представки и 1.437 странке; Црна Гора 227 представки и 72 странке; што укупно износи 23.226 представки и 11.271 странке. *Истио*.

омладином итд. Ту је још „трка за положајима“, слаб рад у школству, науци и уметности уопште. Долази до националне нетрпељивости, разбијања братства и јединства, разних политичких сплетки; 2. У активности клера присутно је међусобно такмичење. Говори се „кад могу католици, што не можемо и ми“; 3. Запад „запљускује“ својим идејним и културним схватањима. То се посебно одражава на програме на телевизији, школском систему и књижевном стваралаштву.²²

Анонимна достава из Земуна потписана са „17“, а писана у априлу месецу 1966. године, известила је Тита, да је формирана антикомунистичка организација „Слобода јача од крви“ која га назива најпогрднијим изразима: пропалица, србождер, украјински чивутин, упропастителъ земље итд.²³

Из истог времена потиче и достава потписана са „првоборац“ која тврди да је Титу дато неограничено поверење „које није оправдао“. То из разлога: 1. Јер се није заузео за изградњу пруге Београд–Бар која је за Србију од животног значаја и кошта грдне паре; 2. Јер није био на сахрани покојном Крцуну, „за којим је стајао српски народ“, а ишао је на сахрану покојног Салаја. У достави се још каже: „Српски народ је незадовољан и ћути, а то је нездраво стање, па морате о томе водити рачуна јер он се кроз историју обрачунавао са сваким, када му је прекипело, а за нашу данашњицу пало је много жртава, нарочито Срба“.²⁴

Међу хиљадама писама, представки, жалби и анонимних достава, које је Јосип Броз Тито примио преко Кабинета Генералног секретаријата, партијских инсититуција, масовних организација и др, сматрамо једну анонимну доставу посебно интересантном. Иако није датирана, анализом текста могуће је утврдити да је писана између III и IV Пленума 1966. године (последњи одржан 1. јула). У архивског грађи налази се међу документацијом III Пленума, кога у тексту и помиње, што све указује да је докуменат настао у пролеће 1966. године. На другој страни, достава је, сем Тита упућена и Владимиру Бакарићу, Мики Маринку, Едварду Кардељу, Александру Ранковићу, Мики Шпиљку, Ђури Пуцару Старом уз напомену: „Обавјест дајемо одговорним руководиоцима, како се не би ускратила могућност, да Тито сазна за ово.“²⁵

Дакле и Александру Ранковићу као „одговорном руководиоцу“ што је он уистину и био до IV Пленума ЦК КПЈ.

Текст доставе (11 куцаних страна) садржи низ оцена и теза које су детаљно разрађиване у „Хрватском пролећу“ крајем 60-тих година. Стиче се утисак да су његови састављачи (потписани као „комунисти Босне и Хрватске“), сигурно узимали активног учешћа у МАСПОК-у и да им је садржај доставе служио као полазна основа за антисрпску кампању.

²² Исто.

²³ Исто.

²⁴ Исто.

²⁵ АЈ (АСЦГ), ЦК СКЈ – II/27.

Јосипа Броза Тита у достави ословљавају са „друже Тито“, уз извињење што му се обраћају, али мисле „да је стање дошло до своје кулминационе тачке“. Мисли се на стање у међунационалним односима, које треба решавати да би се идеја братства и јединства зацртана у НОБ-у „још више развила“.

„Дозволите да покушамо указати на неке историјске чињенице и на неке зачетке у стварању увјета за садашње стање, а посебно за развој великосрпске политике“, кажу одмах на почетку њени потписници и моле Тита да „украде мало времена“, како би схватио и своју одговорност за нежељене последице.

Прва од тих нежељених последица учињена је одмах по ослобођењу земље код стварања република „кад је заузето становиште да је први устанак дигнут на подручју Србије, а не Хрватске“. Чињеница је да су комунисти Хрватске одмах након позива ЦК СКЈ ступили у борбу не спонтано, него организовано и ширих размера. Већ 21. јуна 1941. године формиран је сисачки одред, али је као државни празник проглашен 27. јули и „на тај начин Србија је дошла у позицију да буде прва држава, односно република која је покренула оружану борбу иако то није историјски тако.“ Због тога су многи хрватски комунисти „понижени и увређени“.²⁶

Разграничење међу републикама, такође рађено после ослобођења земље, подвучено је у анонимној достави, опет је чињено на штету Хрватске. Њој је „одузет цијели Сријем и у склопу Војводине припојен Србији“. Аутори достави кажу: „Не знамо због чега ове територије требају да проширују старе границе Србије“.²⁷

Босна и Херцеговина је формирана као република, јер се није могло наћи разграничење између Срба и Хрвата, што је опет „неправедно“ за хрватску нацију. „Ако се ишло за аутономним јединицама и покрајинама, поставља се историјско питање због чега баш обе покрајине да се припоје Србији. Било би нормалније да се КМО-ст припојила Македонији, а Војводина била у границама Хрватске и Србије, како су те у ранијој историји настале и биле.“²⁸

²⁶ *Исцо*. На масовно посвећеним зборовима, који су током 1970. организовани од политичког водјства Хрватске али и других масовних организација (нпр. студентске) теза о подизању устанка у Хрватској, пре оног у Србији била је једна од првих тема којом је „пониженост и увредјеност“ хрватских комуниста (а тиме и народа) бучно наглашавана.

²⁷ Иза наведених констатација није тешко препознати идеју велике Хрватске, која се не мали број пута појављивала током 19. и 20. века. Покушај реализације, (једно време и успешан) су стварање усташке државе НДХ, разговори Тудјман-Милошевић, стварање Херцег Босне и слично. Хрватска до Дрине разрађивана је тема „хрватског националног покрета“ како се још каже (посебно у последње време) за МАС покрет или „Хрватско пролеће“. Ј. Кесар, Ђ. Ђилбја, Н. Стефановић, *Geneza MASPOK-a u Hrvatskoj*, (у даљем тексту: *Geneza...*), Beograd 1990, str. 628.

²⁸ Један од ретких актуелних политичара у то време који је заговарао да Косово и Метохија припадне Македонији био је Крсте Црвенковски. Говорећи о теми „Југословенска федерација и развој националних државности“ у Загребу 1970. године рекао је ово: „Не видим перспективу за

Теза о угрожености Хрвата у ЈНА односно непропорционална заступљеност официјерског кадра у њеним редовима могла се чути на готово свим јавним зборовима током 1970 године у Хрватској. О томе у анонимној достави се каже: До 1954. године са територије Хрватске врло мало се могло слати Хрвата у академије и друге војне школе. Слати су углавном Срби и Жидови, док се за хрватске омладинце налазило, да им је неко био домобран и да „нема услова за развој“. И не само то, врло је мало учесника рата Хрвата, остало у војсци као активни официри. Велика већина морала се из „разноразних мотива демобилизирати, јер се многа малтретирања нису могла издржати“. Кажњавани су за „незнатне ситнице“, дисциплински или партијски, тешко су примани у Партију, морали су прихватити ћирилицу.²⁹

После новосадског договора у свим хрватским школама уведен је као службени хрватско-српски језик. У Србији се врло мало употребљава српскохрватски језик „него се говори само о српском језику“. Исто је у Војводини и БиХ, иако тамо не живе само Срби него и Хрвати, наводи се у достави упућеној Јосипу Брозу Титу. Слично је и са уџбеницима који су са језичког подручја Србије у огромној већини писани ћирилицом. Врло је мало уџбеника са хрватског језичког подручја. Све то доводи, да студенти дипломирани на загребачким факултетима тешко налазе посао у Босни и Херцеговини, али и у Војводини („школовани у усташком духу“). „Због тога је опће познато, да су многа села у Сријему напуштена по хрватима и преселили се на подручје Хрватске“. Ово, наглашено је у достави може у будућности „имати далеко већих последица него што је то до сада“.³⁰

развиј Срба у Хрватској и Турака, односно Албанаца у Македонији ако ће они бити ангажовани на негирању хрватске односно македонске државности. Напротив, чини ми се да има сасвим довољно простора за пуну равноправност Срба у Хрватској и Албанаца, односно Турака у Македонији. Само онда, ако, као што то чине Срби у Хрватској те Албанци и Турци у Македонији, не само респектују него и потичу што пунији развитак националне државности у Хрватској, односно у Македонији.

²⁹ АЈ, *Исџо*. Д. Худелист, Туђманов биограф недавно је констатовао следеће: „Тако ће дуги низ година у ЈА функционисати својеврсна „хрватска лијествица“, на чијем је челу био Јосип Броз Тито (предсједник држава и врховни заповједник војске), испод њега Иван Гошњак, министар одбране, а онда испод Гошњака Владо Јањић Цапо (главни персоналац у војсци) и на крају као сразмерно ситан котачић у том сложеном армијском механизму Фрањо Туђман (шеф једног Сабирног одјела) – D. Hudelist, Tudjman: Biografija, Zagreb, 2004, str. 158. М. Шпегел у својој најновијој књизи каже, да је до 1968. „прије почетка знатније србизације ЈНА, Хрвати су имали 15% а Словенци и Бошњаци 10% официјерског кадра изнад идеалног омјера у односу на удио у укупном становништву земље“. Он још каже да су ови подаци објављивани у годишњим прегледима Персоналне управе ЈНА. М. Špegelj, *Sjećanje vojnika*, Zagreb 2001, str. 53.

³⁰ АЈ, *Исџо*. Теза о неравноправној употреби хрватско српског односно српско-хрватског језика на просторима југословенске државе најдоследније је разрађена у Декларацији о хрватском језику, која се у јавности појавила годину дана после анонимне доставе, а коју се потписана

Посебна неправда учињена је припадницима хрватске националности који су третирани као историјске личности, констатује се у достави упућеној Титу. „Многи истакнути борци како на бојном или културном или књижевном пољу, нестали су са подручја БиХ, Војводине и садашње Хрватске“. Док су личности са подручја Србије, „које су имале искључиво великосрпске претензије добили своје споменике, уџбенике и друге знаменитости“. Наводе се примери Петра Свачића и цара Душана Силног. Још се за поменуте споменике Титу пише: „Дакле опће је познато да су многи споменици последице рата по некој вашој директиви у току ноћи нестајали на подручју Хрватске, док на подручју Србије то није био случај“. Ради таквог стања, дошло је до појава да се на многим споменицима бораца из ослободилачког рата и пише ћирилицом, иако је ту било и Хрвата. Ово нарочито важи за подручје Босне, Лике, Кордуна и Баније, док у Србији и Војводини у таквим случајевима не пише на хрватском језику.

Што се кадровске политике тиче, пише даље у достави, они су у Босни, Војводини и делом Хрватске (Карловац, Сисак, Осијек, Бјеловар) углавном Срби.³¹

од 16 релевантних институција Хрватске за питање језика, на челу са Матицом Хрватском и друштвом књижевника Хрватске. Декларација је објављена 24. марта 1967. године. У њој се поред осталог каже да су „у нашој земљи оживјеле тенденције етатизма, унитаризма, хегенизма“. Појавила се концепција о употреби јединственог државног језика, при чему је у пракси та улога намењена српском књижевном језику. Упркос начела о равноправности народа, „према томе и њихових језика, путем управног апарата и средствима јавне и масовне комуникације (савезна гласила, Таџуг-а, ЈРТВ у заједничким емисијама, ПТТ, жељезницама, тзв. материјала економске и политичке литературе, филмских журнала, разних административних образаца) затим путем језичке праксе у ЈНА, Савезној управи, законодавству“, итд. – *Geneza...*, стр. 2.

Декларација тражи да се уставним прописима утемељи једнакост четирију књижевних језика: словенскога, хрватскога, српског и македонског. Тако ће се избећи пракса да се називи хрватско-српски односно српско-хрватски схвате као „синоними а не као темељ за равноправност и хрватског и српског књижевног језика“. Потписници Декларације сматрају да је таквом праксом хрватски народ „доведен у неравноправан положај“. *Истио*, стр. 3. Потписници су Декларацију поднели Сабору СР Хрватске, Савезној Скупштини СФРЈ и целокупној јавности.

Декларација је изазвала огромну полемику како у Хрватској (случај Жанко) тако и у другим деловима Југославије. Многи савременици сматрали су је почетком МАСПОК-а, иако је ближи истини Мико Трипало који тврди да је „политички програм препознатљив за Хрватску“ настао и развијао се између 1963. и 1971. године. – М. Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, Zagreb 2001, стр. 304.

³¹ Подаци изнети у једној другој достави Титу писане из Славонске Пожеге где је на подручју општине живело 29% Срба и 71% Хрвата, од укупно 58 руководећих положаја у разним струкама њих 48 или 83% били су Хрвати а свега 10 или 17% Срби. ИНИС, Заоставштина Рајка Владисављевића, *Усамљени вајај у њустињи*. У периоду од 1967–1970. године, промењено је 13 „руководећих кадрова“ и у свим случајевима уместо Срба постављени су Хрвати. Од 17 чланова Општинског комитета СХ, 1970. године, њих 16 било је хрватске националности и само једна Српкиња. Нико од њих није био учесник НОБ-а нити дете учесника. Највише руководство Хрватске сачињавали су:

1. председник ЦК СКХ Савка Дапчевић-Хрватица;
2. председник Сабора Јаков Блашевић – Хрват;

„Довољно је да будеш Србин и да иступиш на два до три интересантна скупа, па да постанеш перспективан и стручњак за све без обзира на своје стручне и политичке осигењаје“. Ако је неко од Хрвата био у домобранству, „а да и не спомињемо усташе с којима би се могли четници успоредити“, његов потомак није перспективан и постаје проблематичан. Ако си био у четницима „онда си напредан исто као да си био у народнослободилачкој војсци“, још један је од цитата из анонимне доставе Јосипу Брозџу Титу. У ресорима унутрашњих послова и милицији преовлађују кадрови са српском националном припадношћу. Хрвати не смеју да певају старе хрватске песме, јер их се проглашава шовинистом, иду код судије за прекршаје и редовним судовима. Ако се међутим, певају српске песме, „онда су то напредне националне пјесме“. Слично је и са слављењем верских празника, кад славиш католичке, онда си религиозан, „а ако крсну славу славиш, онда је то хисторијска појава, која нема везе са националним празницима“. Судске казне су за Хрвате више а за Србе ниже.³²

Кад је у питању привреда у достави се тврди да се приликом расподеле инвестиција из савезног буџета у периоду од 1955–1965. године, под „видом неразвијених подручја“ највише додељивано Србији. Тако је у туризам мање уложено у Јадрански појас од туризма у Србији, иако је „рентирање“ првог доносило општој користи. На Копаонику су на пример, уложена средства, „које за ништа не служе – изграђени објекти а нема туриста“. „Нафта-плин“ је на пример морао плаћати „радни допринос“ а „Нафтагас“ у Војводини не. Изграђена је рафинерија у Панчеву, иако за то није постојало економско оправдање. Тита се даље упозорава, да на подручју свих већих градова у Хрватској (поименце су побројани – М. М.) после ослобођења није изграђен ни један значајнији објекат, док су у градовима Србије (опет набројана већина) изграђени посве нови објекти са вредношћу са преко 5 милијарди бруто продукта. На поменутом подручју Хрватске нема ни једне творнице са већим бруто продуктом од наведе-

3. председник РИВ Драгутин Харамџа – Хрват;

4. председник ССРН Стјепан Ивић – Хрват;

5. председник СУБНОР-а Иван Шибл – Хрват;

6. секретар СУБ-а Мато Крпан – Хрват;

7. председник републичког синдиката Милутн Балтић – Србин. Исто. Потписник анонимне доставе Титу пише: „Извињавамо се, због чињенице да Вам се обраћамо анонимно. такав начин саобраћања није нам својствен. Али, нажалост, овог пута морамо да га тешка срца прихватимо. Јер су нам још увијек јако свјежа сјећања на другове који су са много виших и чвршћих позиција износили сличне и у правилу истините ствари а пали у немилост“. *Истио*.

³² Овде се мисли на песме „Устај Бане Јелачићу, Хрватска те зове“, „Рајска Дјево краљице Хрвата“, „Марш на Дрину“... , *Geneza...*, стр. 101. У октобру 1969. године, Мате Мештровић пише, да је у послератним годинама војска, УДБ-а и милиција на хрватском територију „били су претежно српског састава“. Изнет је и податак да на 15% Срба долази 70% припадника ове нације од укупног састава СУП-а. У државном апарату Федерација било је 80% Срба а само 5% Хрвата. *Истио*, стр. 249.

ног. Инвестиционе и друге југословенске банке обично нађу неки формалан изговор да не одобре реконструкцију инвестиционих објеката у Хрватској, док су Србији не траже ни потпуну документацију. То је случај са регулисањем реке Мораве, док Сава и даље плави огромне површине, јер нема финансијских средстава. Изгласан је допринос за регулисање Мораве, Канала Дунав-Тиса-Дунав, вардарско подручје, Скопље, једино за регулисање Саве још увек није, што би иначе била „опћа корист становништва Југославије“.³³

На крају потписници доставе кажу: „Због тога што не износимо ово као злонамјерно дозволите да покушамо предложити и нека рјешења:

а) на подручју Босне и Херцеговине као и Војводине са хрватским живљем, да се уведе хрватско-српски језик и да се ови ђаци снабдјевају с књигама хрватског језичног подручја, те да дио Војводине и Срема буде под утјецајем хрватске културе, а у привредним органима и другим органима хрватског подручја да се уведу називи органа на хрватско-српском језику,

б) на језичном подручју српског нарјечја, да се обавезно у просвјетним институцијама (школама и факултетима) уведе као службено изговарање српско-хрватски језик, а не само српски језик,

ц) у органима унутрашњих послова и Народне милиције, да се на цијелом подручју Хрватске употребљава искључиво хрватско-српски језик и да у тим органима буду заступљени припадници хрватске националности у сразмјеру са бројем становника, као и на подручју Босне и Херцеговине и Војводине,

д) Косовско-метохијска област, да се стави под административну управу Македоније, а не као до сада. Ово због тога, јер је ова национална група ближа Македонској него српској националности,

е) у Југословенској армији, да се задржи екавско наречје, ради јединствености уџбеника и команде, али да се уведе латиница. На тај начин не би се армија односно њени кадрови развијали у једнонационалном одгоју или ако се жели задржати ћирилица као службено писмо, нека се уведе и јекавски дијалекат, на мјесто садашњег екавског,

ф) у савезним и републичким органима да се кадрови као и у нижим органима постављају по кључу према заступљености поједине нације. Исто тако и у дипломатској служби. Несхватљиво је да само једна нација као српска може имати примат на руковођењу, ово посебно у партијским органима, војним руководиоцима, органима Милиције и СУП-а,

г) повести контролу над казеном политиком и уједначености кажњавања свих националних припадности са приближно истим казнама за иста дјела,

³³ У Скупштини Привредне коморе Загребa др Веселица је 1969. године рекао „да вањски фактори озбиљно погађају интересе развоја загребачке привреде у смислу да јој екстрахирају претежну масу вишка рада, да јој га невраћају ни директно ни индиректно... Други се центри развијају на умјетни начин и долази до стварања „једног економског хегемонизма“. *Geneza...*, str. 177.

х) историјским личностима и догађајима дати оно мјесто које стварно они имају у дато и садашње вријеме без обзира којој националној припадности они припадају,

и) будући да је СР Словенија регулирала горњи ток Саве, указује се више него потребно регулирати цијели ток, јер ако се то у скорој будућности не учини нестат ће и као национални проблем и ако већ и сада има та обиљежја³⁴.

У анонимном писму из Призрена упућеном лично Председнику Републике каже се, да од времена ослобођења Призрена није била слична ситуација као што је у последње две године. У те две године на чело Општинског комитета СК Србије, Општинског синдикалног већа и Општинског одбора ССРНЈ дошли су углавном учитељи и то „без икаквог ауторитета, јефтине демагози, и све друго само руководиоци НЕ“. У иначе мирном граду, са „питомим људима, почиње да пораста негодовање против ових људи, не зато што неко некога мрзи, већ зато што нису дорасли да буду руководиоци, нити пак заслужују да буду на челу овог становништва³⁵.

³⁴ АЈ, 507 – ЦК СКЈ – II/27.

³⁵ АЈ, 507 – ЦК СКЈ – IV/7. У достави су наведена имена на које су људе мисли, и који су „у исто време и вук и лисица: Круези Рецеп, Динкић Богољуб, Живгаревић Бора, Симић Јорда, Коши Бесим, Ракић Пера, Шањевић Јакша и Халид Саити. Достава је потписана од групе „пољопривредних производјача“. *Исто*.